

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Pauliny Frankiewicz, zatytułowanej
Absurd jako problem filozoficzny i jego odzwierciedlenie w twórczości literackiej
wybranych autorów, napisanej na Wydziale Filozoficzno-Historycznym
Uniwersytetu Łódzkiego, pod kierunkiem dr hab. prof. UŁ Janusza
Maciaszka.

Uzasadnienie tematu:

Problematyka absurdu miała swoje apogeum w nurcie francuskiego egzystencjalizmu, do czego przyczyniła się również popularyzacja tej problematyki w literaturze uprawianej przez tak utalentowanych filozofujących pisarzy, jak Albert Camus i Jean Paul Sartre. Trzeba jednak pamiętać, że już w początkach XX wieku literackie obrazy egzystencji absurdalnej spotykamy w pisarstwie Franza Kafki, czy w powieściach M. Unamuno, a pewne prototypy postaci absurdalnych można wywieść choćby z prozy F. Dostojewskiego. Wydarzenia II wojny światowej, z jej ogromem potworności i bestialstwa, skutkowały całym pokoleniem młodych ludzi, którzy zagubili sens życia i utracili wiarę w nowe projekty społeczne i polityczne. Efektem tego był indywidualizm, subiektywizm, relatywizm moralny, nihilizm i ucieczka w prywatność. Rewolta młodzieżowa 68 roku była głośnym protestem tego pokolenia, dążącego do zmiany warunków życia, rewolucji obyczajowej i społecznej. Czy ten protest „zagubionego pokolenia” był przeprowadzony z wiarą w zbudowanie „nowego świata”, czy ucieczką od prawdy i odpowiedzialności, to zupełnie inna sprawa, natomiast pozostawił on ciekawą literaturę, do której – nawet po schyłku egzystencjalizmu – odwołują się kolejne pokolenia młodzieży, poszukując w niej nie tylko diagnoz nowoczesnego społeczeństwa, ale również – a może przede wszystkim – jakichś ważnych prawd o ludzkiej egzystencji, które zostały zaniedbane przez tradycyjny dyskurs filozoficzny i literacki.

W tym kontekście trzeba bardzo docenić pracę pani Pauliny Frankiewicz, koncentrującą się na związkach pomiędzy filozofią absurdu i literaturą absurda. Jest to praca o tyle ważna, że w języku polskim ciągle brak takich monografii, choćby z tego względu, że wymagają one podejścia interdyscyplinarnego, którym w umiejętny sposób połączy się rozważania filozoficzne z krytyką literacką. Z tego względu niniejsza praca wydaje się bardzo ciekawym i wartościowym przedsięwzięciem badawczym.

Analiza pracy:

Recenzowana praca składa się ze dwóch dużych części, wstępu, zakończenia, ciekawego dodatku, w którym autorka sporządziła oryginalny „Słownik terminów absurdalnych” oraz z bibliografii. Pierwsza część pracy poświęcona jest filozofii absurdu, i składają się na nią rozważania terminologiczne o pojęciu absurdu oraz pojęciach pokrewnych (okazuje się, że „absurd” może być traktowany jako pojęcie rodzinowe), a następnie ukazana jest skondensowana wędrówka po całej historii filozofii, która ma na celu wyśledzenie wątków absurdalnych w całej tradycji filozofii Zachodu. W części drugiej autorka ukazuje różne koncepcje absurda realizowane przez wybranych pisarzy współczesnych (M. de Unamuno, F. Pessoa, F. Kafka, J.P. Sartre i A. Camus). Warto dodać, że autorka traktuje A. Camusa, jako wzorcowego pisarza „absurdystę, a „mit Syzyfa” uznaje za mit założycielski literatury absurdalnej. Całość pracy jest spójna i w jasny sposób realizuje cel polegający na połączeniu filozoficznych rozważań o absurdzie z przykładami literackimi. Można powiedzieć, że recenzowana rozprawa jest ciekawym projektem badawczym podjętym w dziedzinie filozofii literatury.

W dalszej części wymienię główne zarzuty wobec omawianej rozprawy oraz wyliczę jej zalety.

Zarzuty:

1. Autorka wprowadziła na początku swej pracy rozróżnienie trzech wymiarów absurdu: 1. ontologiczny;
2. epistemiczny; 3. moralny. Jednak w historycznym przeglądzie stanowisk absurdalnych i irracjonalnych, który przedstawia od Heraklita, poprzez Tertuliana, Pascala, Kierkegaarda, Nietzschego, Dostojewskiego i Camusa nie wykorzystuje tego narzędzia, co powoduje, że odnosi się wrażenie swobodnego zestawienia różnych rodzajów absurdu bez odpowiedniego ich uporządkowania. Na przykład absurd ontologiczny Heraklita polega na tym, że rzeczywistość jest paradoksalna, ale jej poznanie nie jest do końca absurdałne, gdyż zdaniem Heraklita możemy poznać rozumowo (choć nie zmysłowo) zmienność rzeczywistości, a zatem nie zachodzi absurd epistemiczny, czy moralny. Należy zatem uporządkować omawianych autorów w ten sposób, aby zobaczyć jaki rodzaj absurdu głoszą, gdyż nie zawsze absurd na płaszczyźnie epistemicznej pociąga absurd na płaszczyźnie ontologicznej i odwrotnie, a także, nie zawsze absurd epistemiczny lub ontologiczny pociąga absurd na płaszczyźnie moralnej (na przykład u Camusa występuje mocny absurd epistemiczny, który jest prawdopodobnie konsekwencją absurdu ontologicznego, ale nie pociąga to absurdu moralnego, a wręcz przeciwnie ugruntowuje silną etykę solidarności i czułości wobec innych).

2. Głównym tematem pracy nie jest, jak się wydaje, pojęcie absurdu, lecz raczej poczucie lub przeżywanie absurdu występujące u wybranych „absurdystów” i ich bohaterów literackich. Oznacza to, że badamy, jaka jest osobista reakcja na absurd, który występuje albo w świecie, albo w relacji człowieka do świata, albo w relacjach międzyludzkich i w kulturze. Powinniśmy zatem skupić się przede wszystkim na egzystencjalnych analizach absurdu, a nie na analizach metafizycznych, epistemicznych, czy moralnych, ponieważ te ostatnie mogą być tylko przyczyną obiektywną postaw absurdalnych, ale nie są przeżyciem wewnętrznym absurdu, doświadczanym egzystencjalnie i określającym życie człowieka. Wydaje się, że to rozróżnienie, choć pojawiające się intuicyjnie w różnych fragmentach pracy, nie jest dokładnie uświadomione i przestrzegane przez Autorkę, co powoduje pewne zamieszanie w narracji, powodujące, że nie do końca wiadomo, z jakim wymiarem absurdu czytelnik ma do czynienia.

3. Do analizy wybranych dzieł literackich Doktorantka wprowadza, jak się wydaje, znakomite narzędzie pojęciowe, zaczerpnięte od Władysława Stróżowskiego. Odwołując się do tekstu *Płaszczyzny sensu*, wymienia sześć płaszczyzn, które mogą kontrastować absurd: semantyczną, fenomenologiczną, ontologiczną, ontyczną, aksjologiczną i metafizyczną. Jednak w dalszej analizie wybranych dzieł literackich nie odnosi tych płaszczyzn bezpośrednio do omawianych pisarzy, lecz dopiero pod koniec drugiej części pracy, podsumowując niejako szersze analizy, odnosi jej pokrótce do poszczególnych płaszczyzn sensu. Wydaje się, że rzeczą ciekawą byłoby ukazanie w sposób bardziej konkretny, jak te płaszczyzny wyznaczają pomysł literacki przy konstrukcji swych bohaterów u poszczególnych pisarzy. Na przykład, można by ciekawie pokazać, że płaszczyzna metafizyczna realizowana jest głównie przez M. de Unamuno; płaszczyzna aksjologiczna przez A. Camusa, płaszczyzna fenomenologiczna występuje głównie u F. Pessoa, itd.

4. Przy filozoficznej analizie dzieł literackich należy pamiętać, iż ich głębszego zrozumienia może dostarczyć rekonstrukcja koncepcji antropologicznych, jaką przyjmuje – często nie do końca świadomie – badany pisarz. Wydaje się to szczególnie ważne, gdy analizujemy literaturę egzystencjalną tzw. „absurdystów”. Precyzyjne przedstawienie koncepcji człowieka pozwala nam bowiem zrozumieć, w jaki sposób dany pisarz używa kategorii absurdalnych i na czym w istocie absurd polega (czy jest to niezgoda na świat i życie, czy jakaś wewnętrzna i nieusuwalna rozterka, czy reakcja na świat społeczny, obcość i niedostosowanie do innych, itd.). W trakcie lektury można odnieść wrażenie, że Doktorantka nie przyznaje należytego miejsca rozważaniom i rekonstrukcjom filozoficzno-antropologicznym przy analizie postaci literackich. Pewne myśli są rozrzucone w tekście, ale brakuje wyraźnego ich zebrania i

przedstawienia jasnej koncepcji człowieka, zarówno bohaterów literackich, jak i pisarzy, którzy wpisują swoje poglądy antropologiczne w przedstawione przez nich postacie. Jednym słowem w pracy brakuje solidnych rozważań z antropologii filozoficznej, które polegałyby na rekonstrukcji koncepcji człowieka występujących u omawianych absurdystów.

Zalety pracy:

1. Mocną stroną pracy jest jej interdyscyplinarność. Doktorantka w profesjonalny sposób radzi sobie zarówno z analizami filozoficznymi, jak i z krytyką literacką i filozofią literatury. Taka interdyscyplinarność wymaga nie tylko dużego odczytania i erudycji, ale również wypracowania odpowiedniej metodologii, która umożliwi właściwe podejście do analizy literatury w celu wydobycia wszystkich wątków filozoficznych, aksjologicznych i egzystencjalnych. Odnoszę wrażenie, że w tym względzie Autorka zdobyła potrzebną biegłość umożliwiającą ciekawe prezentacje filozoficznych aspektów literatury.
2. Na uznanie zasługują analizy językowe pojęcia absurdu, zmierzające zarówno do właściwego zdefiniowania tego pojęcia, jak i określenia go poprzez różne pojęcia bliskoznaczne, takie jak: bezsens, paradoks, antynomia, tragizm, obcość itp. Rozważania te prowadzą do stworzenia całej siatki pojęciowej, w której pojęcie absurdu jest ukazane we wzajemnych relacjach i związkach z innymi pojęciami pokrewnymi, tworząc jak gdyby swoiste pojęcie rodzinowe.
3. Bardzo oryginalne jest poprowadzenie czytelnika w pierwszej części pracy przez całą historię filozofii, od presokratyków aż do współczesności w celu ukazania różnych podejść do tego, co absurdalne, irracjonalne, niewysłowione oraz przedstawienia reakcji, którą przyjmowali różni filozofowie w konfrontacji z tą kwestią. Interpretacja Autorki wskazuje tu na ważne momenty w dziejach filozofii: Heraklit, sceptycy, Montaigne, Pascal, Kierkegaard, Nietzsche, Camus. Można powiedzieć, że ta część pracy jest swoistym ukazaniem dziejów absurdu w filozofii Zachodu.
4. Na drugą część pracy składają się analizy wybranych pisarzy „absurdystów” i ich dzieł, które są osobistym wyborem Doktorantki. Interpretacja w tej części jest bardzo oryginalna, momentami

brawurowa, choć bardzo przekonująca i wciągająca czytelnika. Trzeba zwłaszcza podkreślić, że dobór analizowanych autorów jest przyporządkowany do specyfiki ich rozumienia absurdu. I tak M. de Unamuno określany jest jako „absurdysta” reagujący na pragnienie nieśmiertelności, F. Pessoa traktuje absurd jako wytwór świadomości, F. Kafka ujmuje absurd jako niezgodę na logocentryzm, a J.P. Sartre i A. Camus to podchodzą do absurdu jako do uniwersalnego doświadczenia człowieka. Wydaje się, że te analizy są najbardziej oryginalne w całej pracy, zawierają wiele trafnych i ciekawych intuicji i otwierają ciekawe pole do dalszych badań filozoficzno-literackich.

5. Warto również podkreślić duże osobiste zaangażowanie Autorki, które wyraża się w odważnym stawianiu ciekawym tez i realizowaniu oryginalnych pomysłów, które są wyrazem dużej samodzielności intelektualnej, wynikającej – jak się wydaje – z dobrego przygotowania filozoficznego, sporej erudycji i dużego odczytania w literaturze współczesnej. Praca łączy tym samym rzetelne podejście naukowe z odważnym zmaganiem się z problemami i stawianiem ciekawych i oryginalnych hipotez badawczych. Należy to uznać za cenną zaletę, która dobrze rokuje w przyszłych badaniach Doktorantki.

6. Trzeba również podkreślić, że cała praca napisana jest jasnym językiem, rozważania prowadzone są poprawnie, a wnioski są konkluzywne. Całą rozprawę czyta się bardzo dobrze, nie ma błędów językowych i nieporęczności stylistycznych. Lektura rozprawy jest wciągająca i wzbudza zainteresowanie.

Ocena kompetencji:

Powyższe uwagi wskazują, że Autorka posiada wystarczające kompetencje w zakresie wiedzy uzyskane w toku studiów doktoranckich. Tak więc ma pełną wiedzę na temat charakteru nauk humanistycznych, a szczególnie filozofii, teorii literatury i krytyki literackiej, rozumie wzajemne relacje między tymi dyscyplinami, specyfikę metodologiczną oraz biegle posługuje się fachową terminologią z tych dziedzin. Ponadto dysponuje rozległą wiedzą o człowieku, zwłaszcza o jego kulturowych, społecznych, instytucjonalnych i cywilizacyjnych uwarunkowaniach oraz procesach kształtujących reguły moralne, relacje społeczne oraz uwarunkowania kulturowe cywilizacji zachodniej.

W zakresie umiejętności Autorka rozprawy potrafi właściwie wykorzystać źródła naukowe, odpowiednio je ocenić i przeanalizować oraz umie wykorzystać odpowiednie narzędzia badawcze i precyzyjnie zaprezentować wyniki swoich badań. Posiada również umiejętność integrowania wiedzy w

zakresie filozofii i literatury, łącząc rozważania z różnych dyscyplin nauk filozoficznych, krytyki literackiej i filozofii literatury.

W zakresie kompetencji społecznych Autorka rozprawy potrafi trafnie i oryginalnie ukazać współczesną problematykę człowieka, w kontekście wyzwań i zagrożeń współczesnej kultury oraz określić związane z tym zadania oraz ocenić uzyskane wyniki. Pozwala to sądzić, że umie myśleć i działać w sposób przedsiębiorczy, nawiązywać kontakty społeczne służące współdziałaniu w grupie oraz docenić wartość ustawicznego kształcenia się i dalszego rozwoju. Można sądzić, że autorka niniejszej pracy będzie nie tylko rzetelnym i wnikliwym naukowcem, ale również solidnym i kompetentnym animatorem kultury, czy krytykiem literackim. Natomiast o wysokich standardach moralnych, jakie wyznaje autorka niniejszej rozprawy, świadczą chociażby następujące napisane przez nią słowa: „Nie ukrywam, że podejmowana problematyka jest mi bliska także z pozanaukowego punktu widzenia. Podobnie jak twórcy, do których się odwołuję, czuję się osobiście zaangażowana w rozważania na temat absurdu ludzkiej egzystencji. Mam nadzieję, że postawa absurdystki, nie całkiem może profesjonalna, pozwoliła mi na dogłębne zrozumienia tematu i zdiagnozowanie kondycji współczesnego człowieka, jak i mojej własnej.” (s. 8-9). Można dodać, że wyznanie Autorki nacechowane jest zbytnią skromnością. W sposób profesjonalny przeprowadziła badania nad ludzką egzystencją w wybranych przez siebie dziełach literackich, zrobiła to ciekawie, twórczo i w wielu miejscach oryginalnie.

Konkluzja:

Biorąc to wszystko pod uwagę, stwierdzam, że rozprawa Pani Pauliny Frankiewicz spełnia wszystkie wymogi ustawowe stawiane pracy doktorskiej i w związku z tym wnioskuję o jej dopuszczenie do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Rozprawę można rekomendować do druku po pewnych poprawkach i uzupełnieniach, które wskazałem w uwagach krytycznych.

Bydgoszcz, dn. 15.12.2023

Dr hab. Ryszard Mordarski

Prof. UKW w Bydgoszczy

Ryszard Mordarski